

**BOLA SHAXSI KAMOLOTIDA TARBIYANING PSIXOLOGIK-
PEDAGOGIK JIHATLARI*****Toshqulova Diyora Ahror qizi****Toshkent shahar Yakkasaroy
tumani 100-maktab psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola shaxsi kamolotida tarbiyaning psixologik-pedagogik jihatlari, uning shaxs rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri hamda tarbiya jarayonining nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Bola shaxsining shakllanishida oila, ta'lim muassasasi va ijtimoiy muhitning o'rni yoritilib, tarbiyaning axloqiy, intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, bolalarda mustaqillik, mas'uliyat, kommunikativ kompetensiyalar va ijobiy qadriyatlarni shakllantirishda psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Maqolada zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonida bola shaxsining har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlashning samarali usullari hamda tarbiyaviy faoliyatning psixologik mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, bola shaxsi, shaxs kamoloti, psixologik rivojlanish, pedagogik yondashuv, oilaviy tarbiya, ta'lim-tarbiya, ijtimoiylashuv, axloqiy tarbiya, emotsional rivojlanish, intellektual rivojlanish, ma'naviy qadriyatlar, kommunikativ kompetensiya, psixologik mexanizmlar, barkamol avlod.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bir davrda yosh avlodni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Har bir davlatning taraqqiyoti, uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishi, avvalo, yosh avlodning bilim darajasi, ma'naviy qiyofasi va hayotiy pozitsiyasiga bog'liqdir. Shu sababli bola shaxsining kamolotida tarbiya masalasi psixologiya va pedagogika fanlarining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Tarbiya inson hayotining dastlabki davrlaridan boshlab uning shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi murakkab va uzluksiz jarayondir. Bola dunyoga kelgan ilk kunlaridanoq oila, yaqinlari va atrof-muhit ta'sirida rivojlana boshlaydi. Aynan tarbiya orqali unda ijtimoiy me'yorlar, axloqiy qadriyatlar, milliy an'analar va umuminsoniy fazilatlar shakllanadi. Tarbiya jarayonining samaradorligi esa bola shaxsining psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish va hisobga olish bilan bevosita bog'liqdir.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, bola shaxsining rivojlanishi biologik, ijtimoiy va psixologik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuz beradi. Biroq ushbu omillar orasida tarbiya yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Tarbiya bolaning emotsional holati, xarakteri, qiziqishlari, ehtiyojlari, motivlari va dunyoqarashining shakllanishiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. To‘g‘ri tashkil etilgan tarbiya bolaning ijobiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qilsa, noto‘g‘ri yondashuvlar uning psixologik rivojlanishida turli qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Pedagogik jihatdan tarbiya ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni jamiyat talablariga mos ravishda shakllantirishga qaratilgan maqsadli faoliyat hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika fanida tarbiya faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki bolada mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, muloqot madaniyati, mas’uliyat hissi va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagog va ota-onalarning tarbiyaviy faoliyati bola shaxsining har tomonlama kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Oila bola tarbiyasining birlamchi va eng muhim instituti hisoblanadi. Oiladagi sog‘lom psixologik muhit, ota-onalarning farzandga bo‘lgan mehr-muhabbati, e’tibori va pedagogik savodxonligi bolaning ruhiy holati hamda shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, maktab, tengdoshlar guruhi va keng ijtimoiy muhit ham bola shaxsining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu omillarning uyg‘unligi va hamkorligi samarali tarbiya jarayonining asosini tashkil etadi. Mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasiga davlat siyosati darajasida alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim tizimini takomillashtirish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish, yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga samarali tatbiq etish zaruratini yanada oshirmoqda.

ASOSIY QISM

Bola shaxsining kamoloti murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Ushbu omillar ichida tarbiya alohida o‘rin egallaydi, chunki aynan tarbiya orqali bola jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yorlar, qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtiradi. Tarbiya shaxs rivojlanishining boshqariladigan va maqsadli jarayoni sifatida bolaning intellektual salohiyati, ma’naviy dunyosi hamda ruhiy barqarorligini shakllantirishga xizmat qiladi. Psixologiya fanida shaxsning shakllanishi uning faoliyati va ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Bola dastlab oilada, keyinchalik maktab va jamiyat muhitida turli ijtimoiy tajribalarni egallaydi. Ushbu tajribalar tarbiya vositasida ongli ravishda o‘zlashtiriladi. Ota-onalar va pedagoglarning bolaga bo‘lgan munosabati, ularning tarbiyaviy usullari va pedagogik

mahorati bola shaxsining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mehr-muhabbat, qo'llab-quvvatlash va hurmatga asoslangan tarbiya bolada o'ziga bo'lgan ishonchni kuchaytirsa, haddan tashqari qattiqqo'llik yoki befarqlik salbiy psixologik oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bola shaxsi kamolotida oilaning o'rni beqiyosdir. Oila bolaning birinchi tarbiya maktabi bo'lib, unda shaxsning asosiy sifatleri shakllana boshlaydi. Oiladagi sog'lom psixologik muhit, ota-onalarning o'zaro hurmati va farzandga nisbatan mas'uliyatli munosabati bolaning emotsional rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Bola o'zining dastlabki axloqiy tushunchalari, muloqot madaniyati va xulq-atvor me'yorlarini aynan oilada egallaydi. Shu bois oilaviy tarbiyaning mazmuni va sifati shaxs kamolotining muhim ko'rsatkichlaridan biri sanaladi. Tarbiyaning psixologik jihatlaridan biri bolada ijobiy motivatsiyani shakllantirish bilan bog'liqdir. Motivatsiya inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, uning maqsad sari intilishiga yordam beradi. Tarbiya jarayonida bolada bilim olishga qiziqish, mehnatsevarlik, mas'uliyat va tashabbuskorlik kabi sifatleri rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Rag'batlantirish, maqtov va qo'llab-quvvatlash kabi usullar bolaning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi hamda uning shaxsiy faolligini oshiradi.

Bola shaxsining rivojlanishida emotsional tarbiya ham alohida o'rin tutadi. Emotsional jihatdan sog'lom bola o'z his-tuyg'ularini boshqara oladi, atrofdagilar bilan samarali muloqot o'rnatadi va turli hayotiy vaziyatlarga moslasha oladi. Tarbiya jarayonida bolalarda empatiya, mehr-oqibat, sabr-toqat, bag'rikenglik va hamkorlik kabi ijobiy sifatleri rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu fazilatlar nafaqat bolaning shaxsiy hayotida, balki uning kelajakdagi ijtimoiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik nuqtai nazardan tarbiya bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Har bir bolaning rivojlanish sur'ati va psixologik imkoniyatlari turlicha bo'lganligi sababli, tarbiya jarayonida individual yondashuv tamoyiliga amal qilish muhimdir. Bu esa bolaning qobiliyatlarini to'laqonli namoyon etish va rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Shuningdek, tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat, halollik va mas'uliyat ruhida tarbiyalash ularning ma'naviy barkamolligini ta'minlaydi. Milliy qadriyatlar va urf-odatleri hurmat qilish, ajdodlar merosiga ehtirom bilan qarash hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo'lish barkamol shaxsni shakllantirishning muhim shartlaridan biridir.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari va internet tarmog'ining keng tarqalishi tarbiya jarayoniga yangi talablarni qo'ymoqda. Bolalarni turli axborot oqimlaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatish, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda

raqamli madaniyatni rivojlantirish zamonaviy tarbiyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bolalarni zararli axborotlar ta'siridan himoya qilish va ular da axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish ota-onalar hamda pedagoglarning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Tarbiya bola shaxsining intellektual, emotsional, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omildir. Tarbiya jarayonining samaradorligi oila, ta'lim muassasasi va jamiyatning hamkorligiga, shuningdek, psixologik-pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Barkamol avlodni tarbiyalash esa har bir jamiyatning eng ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolaveradi.

XULOSA

Bola shaxsi kamolotida tarbiya hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Tarbiya orqali bolada axloqiy fazilatlar, ijtimoiy ko'nikmalar, ma'naviy qadriyatlar va mustaqil fikrlash qobiliyatlari shakllanadi. Shaxsning har tomonlama rivojlanishi nafaqat uning biologik imkoniyatlariga, balki tarbiya jarayonining mazmuni, sifati va samaradorligiga ham bevosita bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oiladagi sog'lom psixologik muhit, ota-onalarning mas'uliyatli yondashuvi hamda pedagoglarning kasbiy mahorati bola shaxsining barkamol shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Mehr-muhabbat, hurmat, qo'llab-quvvatlash va ijobiy muloqotga asoslangan tarbiya bolalarda o'ziga ishonch, mas'uliyat, tashabbuskorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy jamiyat sharoitida tarbiya jarayoni bolalarda tanqidiy fikrlash, axborot madaniyati, kommunikativ kompetensiyalar va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga ham qaratilishi lozim. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida tashkil etilgan tarbiya yosh avlodning ma'naviy barkamolligi hamda ijtimoiy moslashuvchanligini ta'minlaydi. Demak, bola shaxsi kamolotida tarbiyaning psixologik-pedagogik jihatlarini chuqur o'rganish va amaliyotda samarali qo'llash sog'lom, bilimli, ma'naviy yetuk hamda raqobatbardosh avlodni voyaga yetkazishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari va jamiyatning hamkorligi asosida tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat kelajak taraqqiyotining mustahkam poydevorini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova V.M. **Psixologiya**. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. G'oziev E.G'. **Yosh davrlari psixologiyasi**. – Toshkent: Universitet, 2020.
3. Davletshin M.G. **Umumiy psixologiya**. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
4. Nishonova Z.T. **Pedagogik psixologiya asoslari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. To'xtayeva M.X. **O'smirlar psixologiyasi va tarbiya masalalari**. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.

6. Андреева Г.М. **Социальная психология.** – Москва: Аспект Пресс, 2019.
7. Немов Р.С. **Психология.** – Москва: Владос, 2018.
8. Turdiyev N.Sh. **Axborot texnologiyalari va media madaniyat.** – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
9. UNESCO. **Digital Learning and Child Well-Being Report.** – Paris, 2023.
10. World Health Organization. **Public Health Implications of Excessive Screen Use Among Children and Adolescents.** – Geneva, 2022.
11. Internet ma'lumotlari

